

B JAARBOEK ILDERDIJK

2023

1823-2023

B JAARBOEK
BILDERDIJK
2023

Hilversum
Verloren
2023

Redactie:

Rick Honings (hoofdredacteur), Lotte Jensen, Gert-Jan Johannes & Ton van Kalmthout

Redactieadres:

Rick Honings

Universiteit Leiden

Leiden University Centre for the Arts in Society (LUCAS)

Arsenaalstraat 1

2311 CT Leiden

Contact:

r.a.m.honings@hum.leidenuniv.nl

Abonnementenadministratie:

bestel@verloren.nl

Uitgeverij Verloren, Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum

Jaarabonnement:

Voor slechts € 20,00 per jaar wordt u lid van de Werkgroep *Bilderdijk* en ontvangt u informatie over lezingenmiddagen en incidentele uitgaven. Bovendien ontvangt u ons rijk geïllustreerde *Jaarboek Bilderdijk* met artikelen over allerlei figuren en gebeurtenissen uit de decennia rond 1800.

Losse nummers van het *Jaarboek Bilderdijk* kunnen worden besteld via Uitgeverij Verloren.

Op het omslag:

Detail uit *Hulde aan Laurens Jansz. Coster*, 1823. Dirk Sluyter naar Adrianus van Schoone. Collectie Rijksmuseum, Amsterdam.

ISBN 9789464550955

© 2023 De redactie en de auteurs

Uitgeverij Verloren

Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum

www.verloren.nl

Omslagontwerp & typografie: Rombus/Patricia Harsevoort, Hilversum

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoud

Redactioneel	7
<i>Tegen de cultuur van de Verlichting. Abraham Capadose's De bestrijding der vaccine (1823)</i> Marleen de Vries	10
<i>Weg van Da Costa. De voetreis van Jacob van Lennep en Dirk van Hogendorp door Nederland in 1823</i> Arianne Baggerman & Rudolf Dekker	25
<i>Woke in 1823. De oorsprong van het Réveil</i> Fred van Lieburg	35
<i>Tweehonderd jaar Bezwaren tegen den geest der eeuw. De betekenis van 1823 voor 2023 volgens Kees van der Staaij</i> Rick Honings & Ton van Kalmthout	52
<i>Bilderdijs gedicht 'Vraag en antwoord' (1823) over Vondels monument in de Nieuwe Kerk</i> Marinus van Hattum	66
<i>'Gänzliche Uebergabe des Herzens'. De geloofsworsteling van August Tholuck</i> Sabine Wolsink	71
<i>Een conservatief offensief. Gerrit Jan Mulder en de strijd om de geest van de tijd</i> Ronald van Raak	85
<i>'Vous me demandez si je suis mort?' De briefwisseling tussen Willem Bilderdijs en Charles Sulpice Flament</i> Pieter van Wissing	97

<i>Bilderdijk en de schim van Scaliger</i> Kasper van Ommen	122
<i>De voormalige Bilderdijkstraat in Bandoeng</i> Rick Honings & Nick Tomberge	132
<i>Studeervertrek. Bij een gipsen buste van Bilderdijk (gedicht)</i> Piet Gerbrandy	138
Personalia	139

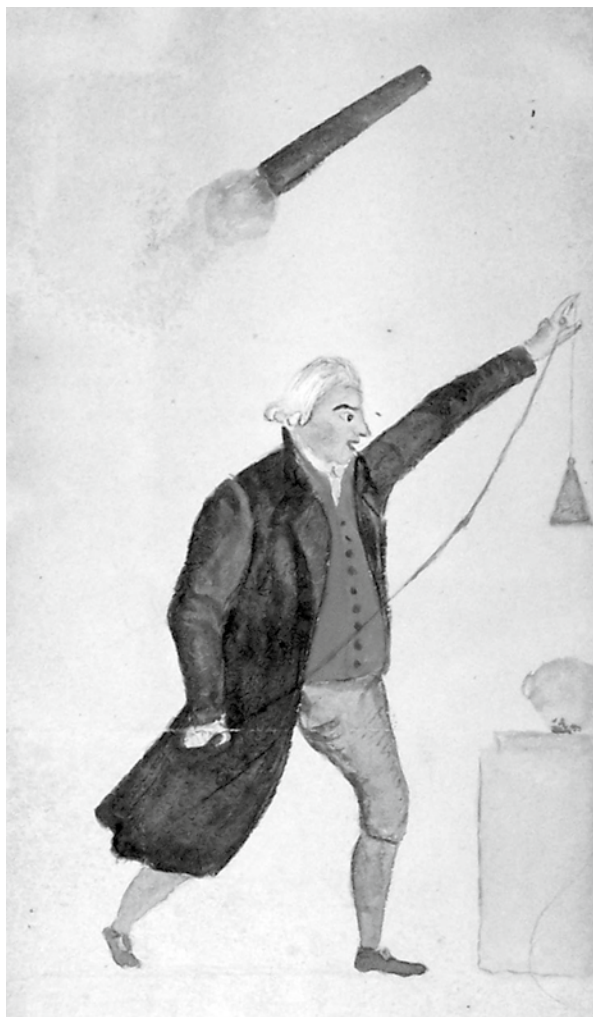
Redactioneel

In de zomer van 1823 verscheen een werk dat in één keer een einde maakte aan iedere vakantiestemming: *Bezwaren tegen den geest der eeuw* van Isaïc da Costa (1798-1860). In 2023 is het tweehonderd jaar geleden dat dit geruchtmakende geschrift het licht zag. Die gebeurtenis vormde de aanleiding voor de redactie van het *Jaarboek Bilderdijk* om als thema '1823' te kiezen. In dat jaar gebeurde het nodige dat verband hield met Bilderdijk. Zo vierde men op 10 en 11 juli 1823 het Laurens Janszoon Coster-feest in Haarlem. Bij die gelegenheid werd herdacht dat de Haarlemmer Coster – althans volgens veel Nederlandse geleerden – vier eeuwen eerder de boekdrukkunst had uitgevonden. Hendrik Tollens declameerde een dichtstuk en Johannes Henricus van der Palm sprak een lofzang uit op de rede. Daarmee richtte hij zich, zonder diens naam te noemen, tegen Bilderdijk, die de boekdrukkunst het liefste aan banden wilde leggen. Bilderdijk wilde niets van het Costerfeest weten: 'Wat zou ik by dat fraaie Feest? / Neen, 'k ben voor Kosters schim bevreest'. Hij bleef liever thuis dan dat hij de duivel Coster eer moest komen bewijzen:

Ja, lache en spott' er meê wie wil;
'k Zit op mijn kamer liever stil.
'k Ben vozer dan een rotte mispel,
Al stond me 't hoofd voorheen wat kroes.
'k Waar met één vuistgreep vast tot moes;
Want nooit besprengde my de kwispel
Om 't hoofd te bieden aan den Droes.

Toen vlak daarna Da Costa's *Bezwaren* verschenen, waren de rapen gaar. Reactie op reactie volgde.

Maar er gebeurde nog meer in 1823. Jacob van Lennep en Dirk van Hogendorp – die allebei het privaatcollege van Bilderdijk hadden gevolgd – maakten een voettocht door Nederland. Van Hogendorp was in januari 1822 gepromoveerd op een juridisch proefschrift dat veel had losgemaakt. Geïnspireerd door Bilderdijk koos hij partij voor prins Maurits en Willem II en rechtvaardigde hij de dood van Johan van Oldenbarnevelt en de gebroeders De Witt. Met die standpunten maakte hij

Bilderdijk als 'domper'.
Spotprent door een on-
bekende kunstenaar.
Collectie Werkgroep
Bilderdijk, Leiden.

zich niet geliefd. Toen Van Lennep en Van Hogendorp in de zomer van 1823 in Groningen aankwamen, werd de laatste herkend en bijna gemolesteerd door een groep boze studenten die toosten uitbrachten op De Witt en Van Oldenbarnevelt, en hem toeriepen: 'Van Hogendorp verga!'. Men wilde hem van zijn kamer slepen en hem met geweld dwingen Bilderdijk af te zweren. Dat kon slechts ternauwer-
nood worden voorkomen.

1823 is ook het jaar waarin de arts Abraham Capadose zijn geschrift *Bestrijding der vaccine, of De vaccine aan de beginselen der godsdienst, der rede en der ware genees-*

kunde getoetst publiceerde, waarmee hij de strijd aanbond tegen de koepokinenting. In 1798 had de Engelse arts Edward Jenner ontdekt dat er een middel bestond tegen de pokken, waaraan vooral veel kinderen overleden. Daarvoor moesten ze worden ingeënt met het koepokvirus. Aanvankelijk had Capadose daar geen bezwaar tegen, maar onder invloed van Bilderdijk ontwikkelde hij zich tot een antivaxer. Net als Da Costa was Capadose van Joods-Portugese afkomst en hij had zich in 1822 met Da Costa en diens echtgenote laten dopen. Tot aan zijn laatste snik – hij overleed in 1874 op tachtigjarige leeftijd – zou hij tegen de inenting blijven strijden.

Dit *Jaarboek Bilderdijk* stelt verschillende aspecten van het jaar 1823 centraal. Marleen de Vries schrijft over Capadoses *Bestrijding der vaccine* in de context van de ontwikkelingen en achtergronden van de koepokinenting. Rudolf Dekker en Arianne Baggerman werpen nieuw licht op het dagboek dat Jacob van Lennep bijhield van zijn voettocht door Nederland in de zomer van 1823. Fred van Lieburg gaat onder de titel ‘Woke in 1823’ in op de oorsprong van het Réveil. Rick Honings en Ton van Kalmthout interviewden SGP-voorman Kees van der Staaij – die ooit op Bilderdijk afstudeerde en al lang lid is van de Vereniging ‘Het Bilderdijk Museum’ – over de betekenis van 1823 voor 2023. Marinus van Hattum bespreekt het gedicht ‘Vraag en antwoord’, dat Bilderdijk in 1823 schreef.

Sabine Wolsink schrijft over het werk *Die Lehre von der Sünde und vom Versöhner, oder: Die wahre Weihe des Zweiflers* van August Gotttreu Tholuck. Het verscheen in hetzelfde jaar als Da Costa’s *Bezwaren tegen den geest der eeuw*. Ronald van Raak besteedt in een artikel aandacht aan de strijd tegen de geest der eeuw van Gerrit Jan Mulder, in de context van de Aprilbeweging (1853).

Het jaarboek bevat drie artikelen die buiten het themadossier vallen: Pieter van Wissing verdiepte zich in de nog niet uitgegeven briefwisseling van Bilderdijk en Charles Sulpice Flament in de Franse tijd, Kasper van Ommen gaat in op Bilderdijk en Scaliger, en Rick Honings en Nick Tomberge brachten onlangs een bezoek aan de voormalige Bilderdijkstraat in Bandung (Indonesië). Het *Jaarboek Bilderdijk* wordt besloten met een nieuw gedicht dat Piet Gerbrandy op verzoek van de redactie schreef, onder de titel: ‘Studeervertrek. Bij een gipsen buste van Bilderdijk’.

We wensen u veel leesplezier en zien u graag weer in 2024 bij onze bijeenkomsten.

Tegen de cultuur van de Verlichting

Abraham Capadose's De bestrijding der vaccine (1823)

Marleen de Vries

Abraham Capadose (1795-1874) wist het in 1823 zeker. Nederland zou door de verplichte inenting tegen de gevreesde pokken op termijn 'boviniseren', oftewel 'verrunderen'. Logisch toch? Als je koeienmaterie injecteerde in mensen! De joodse arts was in 1822 overgestapt op het christelijke geloof en maakte deel uit van de orthodox-calvinistische kring rond Willem Bilderdijk, een beweging die naderhand als het Réveil de geschiedenis is ingegaan en die het gereformeerde verzet tegen de vaccinatie nieuw leven inblies. Want al omstreeks 1750, toen de eerste variolatie in de Republiek een feit was, bleek Nederland een land van antivaxers. In dit artikel laat ik zien dat Capadose's geschrift *De bestrijding der vaccine* uit 1823 meer was dan alleen een poging om het vaccinatieprogramma een halt toe te roepen. De hele seculiere cultuur van de Verlichting stond op het spel.

De bekering van Abraham Capadose

Als Abraham Capadose ergens een gloeiende hekel aan had, dan waren het wetenschappers die vastzaten in rationele theorieën en die niet in staat waren anders dan empirisch of feitelijk naar de wereld te kijken. Terwijl er zoveel meer was tussen hemel en aarde!

Capadose leefde in een schizofrene wereld. Met één been stonden hij en zijn tijdgenoten nog in de achttiende eeuw, een ongemotoriseerde wereld die onveranderlijk werd bedreigd door armoede, hongersnood en epidemieën, maar die juridisch en cultureel de basis had gelegd voor het moderne Nederland. De kosmopolitische Verlichting had een seculiere cultuur geïntroduceerd, een publieke opinie, rationeel denken salonfähig gemaakt en de Nederlandse taal op de agenda gezet. Daarnaast had de Revolutie van 1795 de mensenrechten en een scheiding tussen kerk en staat afgedwongen en een begin gemaakt met een democratisch bestel, gestoeld op een nieuwe grondwet, de Staatsregeling van 1798.

Met het andere been stonden Capadose en zijn tijdgenoten in de negentiende eeuw, een periode die spectaculaire vooruitgang boekte op technisch en industri-

De inhuldiging van koning Willem I. Prent door Reinier Vinckles. Collectie Rijksmuseum, Amsterdam.

eel gebied, langzaam maar zeker motoriseerde en nationale en etnische identiteiten herontdekte. De eeuw begon slecht voor Nederland, dat zich tussen 1801 en 1813 (en vooral in de periode 1810-1813) had moeten schikken naar de wensen van dictatoriaal Frankrijk. Overal in Europa lieten de Napoleontische oorlogen een spoor van vernieling achter. Nederland moest zichzelf opnieuw zien uit te vinden. Dat bleek moeilijker dan gedacht. Eenmaal bevrijd uit de Franse wurggreep werd de zoon van de in 1795 gevluchte stadhouder Willem V in 1813 teruggehaald uit Londen en in 1815 geïnstalleerd als koning Willem I der Nederlanden. Het democratische experiment van de revolutie was definitief mislukt.

Lichtpuntje: de bevolking groeide. Tussen 1700 en 1815 was het bevolkingsaantal blijven steken op twee miljoen, maar het einde van de Napoleontische oorlogen luidde een periode in van blijvende bevolkingsgroei. Wat ook overeind bleef waren de seculiere cultuur, de publieke opinie en het nieuwe onderwijsstelsel als resultaat van de inspanningen van vele intellectuelen uit de tweede helft van de achttiende eeuw. Toch drong zich de vraag op, mede door de inhumane oorlogen

van Napoleon, of de Verlichting een betere samenleving had opgeleverd. En was de beweging niet doorgeslagen in al te veel rationalisme? De Restauratie luidde het begin in van een periode waarin conservatieve ideeën het goed deden. Capadose behoorde met intellectuele vrienden als Willem Bilderdijk en Isaïa da Costa tot die Nederlanders die het gevoel hadden in de verkeerde eeuw te leven en die terugverlangden naar een tijd zonder seculiere cultuur.

Abraham Capadose kwam uit een Portugees-Joodse familie die begin zeventiende-eeuw naar 'Klein Jeruzalem', oftewel Amsterdam was gevlucht om te ontkomen aan de Spaans-Portugese inquisitie. Hij werd geboren in revolutiejaar 1795 en zijn ouders maakten in 1796 mee hoe Joden, voor het eerst in de Nederlandse geschiedenis, dezelfde rechten kregen als alle andere religieuze denominaties. Dankzij deze mijlpaal konden ze grondwettelijk niet meer worden gediscrimineerd. Voor de jonge Capadose was dus normaal wat eeuwenlang niet vanzelfsprekend was geweest. Toch genereerde de periode 1796-1814 een crisis onder de Nederlandse Joden. Velen waren bang dat het specifiek joodse karakter van hun religie verloren zou gaan nu er geen reden meer was om zich af te zetten tegen het christelijke geloof.

De jonge Capadose kwam uit een welvarend gezin en ging na de Latijnse school geneeskunde studeren in Leiden. Liever was hij filosoof geworden, maar zijn

Portret van Abraham Capadose. Collectie Rijksmuseum, Amsterdam.

L'imagination.

N°9

Le mal de tête.

Hola! hola!... pan'pan!... dindredindou - dindredindou. hola! hola! hola!!

Karikatuur van een man met hoofdpijn, 1833, door Honoré Daumier. Collectie Rijksmuseum, Amsterdam.

ouders leek het beter dat hij arts werd. In Leiden raakte hij bevriend met Isaïa da Costa en hij ontmoette er Willem Bilderdijk, die Amsterdam in 1817 gedisillusioniseerd had verlaten nadat hij gepasseerd was voor een hoogleraarschap. Als privaattoecent vaderlandse geschiedenis gaf hij thuis colleges aan intelligente studenten, zodat hij een ‘universiteit in de universiteit’ vormde.¹ Hij was vaak ziek en als hij knallende hoofdpijn had, vertoonde hij zich in nachtgewaad met een wollen muts op zijn hoofd met een servet er omheen dat een plat keteltje met heet water op zijn plaats hield.²

Terwijl Da Costa als student koosjer bleef eten om zijn moeder te plezieren, trok Capadose zich niets meer aan van de joodse spijswetten en de joodse geboden in het algemeen. Toch zal hij in de Leidse studentenwereld voortdurend met zijn geloofsachtergrond zijn geconfronteerd door dit soort spottende liedjes, waarvan er vele waren:

Mijn vader is een joodje,
Mijn moeder een jodin,
Nou ken je wel begrijpen
Dat ik een joodje bin.³

Nadat hij zijn studie medicijnen succesvol had afgerond, ging hij in 1818 werken in de praktijk bij zijn oom in Amsterdam. Het leven lachte hem toe en toch was hij niet gelukkig. Het beroep van arts viel hem tegen, de wetenschap bood ook al geen zekerheid. Capadose, die astmatisch was, werd depressief, kon niet meer slapen en eindigde zijn gebeden vaak met: ‘Ware deze maar de laatste dag van mijn leven geweest.’⁴

In 1816 waren Da Costa en hij de Bijbel gaan lezen met de bedoeling ‘Joden van den ouden stempel’ te worden, maar het project was destijds een stille dood gestorven.⁵ Toen ze er in 1822 opnieuw aan begonnen, was Da Costa al overgestapt op het christendom en voelde Capadose zich onverwacht onweerstaanbaar aange trokken tot het woord van God. Het ‘werd nu een behoefte van mijn hart. Loutere kennis voldeed mij niet: ik moest lief hebben.’⁶ De leegte in zijn hart was subiet verdwenen. Nog datzelfde jaar, het was 1822, bekeerde hij zich. Zijn oom ‘sloeg zich op de borst, vervloekte zijnen dag en riep in de bitterheid zijner ziel uit, dat ik zijne grijze haren met droefheid ten grave zou doen dalen.’ Zijn moeder was diep verslagen, de vader verweet de zoon: ‘Gij zijt de moordenaar van uwe moeder.’⁷

Over in hoeverre ‘de grote ongenietbare’ de beide studenten zou hebben aangezet tot hun bekering verschillen de historici van mening.⁸ Maar invloed had hij zeker op de jongemannen. Terwijl een woedende familie Capadose de Portugese gemeente inlichtte, werd de datum waarop Da Costa en Capadose zich zouden laten dopen vervroegd. In het grootste geheim werden ze op zondagochtend

20 oktober 1822 door dominee Lucas Egeling gedoopt in de Pieterskerk in Leiden. Bilderdijk en Willem de Clerq waren erbij. De laatste schreef: 'Alles was eenvoudig maar christelijk, en alles toonde hoe daar, waar de geest van Christus heerst, geen menselijke wijsheid nodig is.'⁹ Bilderdijk was laaiend enthousiast dat Capadose nu ook 'door 't heilig bad' was 'besproeid':

Hingt ge ooit voorheen met gretige ooren,
Met oog en zielzucht, aan mijn stem,
Thands staart geheel uw ziel op Hem
Door wien ge in 't leven wordt herboren!¹⁰

Het vaccinatiedebat in Nederland

Een 'onmiddellijke vrucht' van Capadoses bekering was, volgens zijn biograf, diens *De bestrijding der vaccine aan de beginselen der godsdienst, der rede en der ware geneeskunde getoetst* uit 1823, een fel geschrift tegen de inenting, een van de laatste verworvenheden van de Verlichting.¹¹

In 1798 had de Engelse arts Edward Jenner (1749-1823), na een paar jaar gedegen onderzoek, weten aan te tonen dat de levensgevaarlijke pokken, na maag- en darmstoornissen de belangrijkste doodsoorzaak onder kinderen,¹² konden worden voorkomen door je te laten inenten met het koepokvirus. Dat was verwant aan het pokken veroorzakende variolavirus, een zeer besmettelijke druppelinfectie. Wie het virus opliep, kreeg hoge koorts. De kleine rode vlekjes op het lichaam en in het gelaat werden steeds groter totdat ze veranderden in grote, zwerende, stinkende, grijs-zwarte puisten. Als de zweertjes na een week of drie waren ingedroogd, hield je er een pokdalig gezicht aan over. Had je pech, dan kon je, als gevolg van complicaties, blind worden. In de achttiende eeuw overleed in de grote steden gemiddeld acht à negen procent van de bevolking aan de ziekte, maar in 1784 liep het percentage tijdens een epidemie in Amsterdam op tot 28, en Utrecht kampte in 1789 met een percentage van 29. De oversterfte tijdens dergelijke epidemieën bedroeg minimaal 15 en maximaal 58 procent.¹³

Er was een remedie tegen de ziekte. De Chinezen en Turken maakten hun kinderen immuun voor het virus door wat smetstof uit een pok van een zieke patiënt te enten op een oppervlakkige schram op de onderarm van een gezonde persoon. Die werd een paar weken goed ziek van zo'n variolatie of inoculatie, maar kon daarna nooit meer de pokken krijgen. In Europa werd er vanaf 1721 geëxperimenteerd met deze methode, maar terwijl de Britten en de Russen de variolatie omarmden, was de weerstand in Nederland opmerkelijk groot. De eerste arts die het

In de zomer van 1823 verscheen een werk dat een einde maakte aan iedere vakantiestemming: *Bezwaren tegen den geest der eeuw* van Bilderdijks leerling Isaïc da Costa. Daarin ging Da Costa tekeer tegen de verworvenheden van de Verlichting. Vlak daarvoor was in Haarlem het Laurens Janszoon Coster-feest gevierd. Maar er gebeurde in 1823 nog meer. Jacob van Lennep en Dirk van Hogendorp maakten een voettocht door Nederland, en Abraham Capadose bond de strijd aan tegen de koepokinenting.

Dit *Jaarboek Bilderdijk* bevat verschillende bijdragen over het jaar 1823, een interview met SGP-politicus Kees van der Staaij over de betekenis van 1823 voor 2023 en enkele losse bijdragen.

In 1984 verscheen het eerste nummer van het tijdschrift *Het Bilderdijk-Museum*. Met ingang van 2020 is het tijdschrift omgevormd tot een jaarboek. Het wordt uitgegeven door de Werkgroep Bilderdijk van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden. Over de instemming van Bilderdijk zelf met dit alles maken we ons geen illusies. Zijn motto was immers: 'Neen, Waarheid haalt men niet uit boeken en doktoren!'

verwacht. M
geest, doch
tegenstraalde
Vriendschap
en complimen
Wardie d
Dit woord is
wederom by
aan, de
meen worden
of Gyz een
is eigenlijk
de lengten
dorp, een j
daante der
zag, in de
Schnograph

9 789464 550955